

Bronisław Kosowski, Piotr Kosowski
**RYS HISTORYCZNY TYMBARKU ORAZ
OKOLICZNYCH WSI**

1. Wprowadzenie

W 2003 r. mieszkańcy gminy Tymbark uroczystie obchodzili jubileusz — 650. rocznicę założenia swojego miasta. Powstanie miasteczka oraz okolicznych wiosek związane było z realizacją szeroko podjętej akcji przez króla Kazimierza Wielkiego (wzorem swoich poprzedników, w tym szczególnie swojego ojca), powszechnego osadnictwa na terenie swojego królestwa, a zwłaszcza na południowych jego ziemiach. Nowopowstające osady przyczyniały się nie tylko do wzrostu liczby ludności oraz obronności kraju, ale także zwiększały dochody skarbu królewskiego. W konsekwencji proces ten wzmacniał znaczenie i potęgę państwa Polskiego.

2. Dzieje Ziemi Tymbarskiej

Pierwszy niekwestionowany, pisemny dokument o miejscowości Tymbark pochodzi z 2 lipca 1353 r. Jest to wydany przez króla Kazimierza Wielkiego akt, na mocy którego założono (na prawie magdeburskim) miasto o nazwie Jodłowa Góra¹. O lokalizacji osady na tym miejscu przesądziły dobre warunki obronne, ponieważ usytuowano ją na wysokiej skarpie między rzekami Łososiną i Słopnicą, wśród pasm i szczytów górskich Zęzowa, Paproci i Łopienia.

¹ J. Bartoszewicz, *Codex Diplomaticus Poloniae*, 3 t, Varsoviae 1958.

Prawdopodobnie większość pierwszych osadników nowo założonego miasta była pochodzenia niemieckiego (pierwszy wójt Kanado był Niemcem). To przypuszczenie uzasadnia fakt, iż nazwa Jodłowa Góra została zmieniona na Tannenberg. Nazwa ta ulegała z kolei spolszczaniu i ostatecznie w XVI wieku przyjęła brzmienie Tymbark.

Miasto założono głównie w celu zagospodarowania okolicznej puszczy, nie przynoszącej wcześniej prawie żadnych korzyści skarbowi królewskiemu. Pełniło również funkcję stacji noclegowo-popasowej przy drugorzędnym szlaku handlowym z Krakowa na Węgry przez Dobczyce i Nowy Sącz. Aby umożliwić pierwszym osadnikom zagospodarowanie się, król Kazimierz Wielki zwolnił ich na dwadzieścia lat od wszelkich świadczeń na rzecz swego skarbu. Miastu nadano prawa sądenia według formuły niemieckiej, zgodnie z którą wójt sprawował na swoim terenie władzę sądowniczą wraz z ławnikami, a sami wójtowie odpowiadali bezpośrednio przed królem.

Ze względu na brak wystarczających źródeł nie można ustalić dla średniowiecznego Tymbarku pełnej listy wójtów. Wiadomo jednak na pewno, że po wójcie Kunado w imieniu króla Tymbarkiem zarządzali kolejno: Klemens, Andrzej Mieczko, Marcin, Miczka oraz Klemens Wątróbka, a w 1440 r. Prandota, którego brat Rafał z Raciborzan został po raz pierwszy dzierżawcą (starostą) dóbr tymbarskich. Po kolejnym wójcie - Andrzeju, jego następcą Czciwor Zawadzki wraz ze swym krewnym Rafałem ze Stróży (tenentariuszem dóbr tymbarskich) zostali upomnieni w 1467 r. dekretem sądowym, aby obchodzili się z mieszczanami tymbarskimi zgodnie z przywilejem króla Kazimierza Wielkiego „i nie pobierali nienależnych im świadczeń”².

W drugiej połowie XV wieku doszło w Tymbarku do pełnienia przez jedną osobę zarówno urzędu starosty, jak i wójta. Od 1469 r. starostą Tymbarku był Mikołaj, syn Rafała ze Stróży, który w 1475 r. przekazał dobra tymbarskie Janowi Laskowi ze Świdnika, a ten z kolei oddał je w zastaw Wierzbicie z Raciborzan. Od 1478 r. funkcję starosty Ziemi Tymbarskiej pełnił Stanisław Marszałkowicz z Brzezia, o którym wspomina Jan Długosz³. W dziele tym znajdujemy również wzmiankę o kościele w Tymbarku: „... miasto posiada kościół parafialny drewniany pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny...”. W 1498 r. król Jan Olbracht zezwolił Stanisławowi z Brzezia przekazać miasto Tymbark wraz ze wsiami Słopicą i Jasną Janowi Jordanowi z Zakliczyna. Przez krótki okres (od 1502 r.) dobrami

² *Najstarsza księga Sądu Najwyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim*, Archiwum Komisji Prawniczej, t. 10, Kraków 1936.

³ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 2, A. Przeździecki, Kraków 1864.

tymbarskimi zarządzał Konwent Świętego Augustyna przy kościele św. Marka w Krakowie reprezentowany przez przeora Stanisława. W 1504 r. Ziemia Tymbarska stała się własnością Jakuba Lubomirskiego, ówczesnego sędziego miasta Krakowa, który w tym samym roku zastawił ją Łukaszowi Lubomirskiemu. Kilka lat później, w 1510 r. starostwo tymbarskie wróciło do rodziny Jordanów. W kolejnych latach pierwszej połowy XVI wieku dobrami tymbarskimi zarządzali urzędnicy królewscy, zwani wielkorządcami. Urząd wójta pełnili wtedy kolejno członkowie rodziny Jordanów z Zakliczyna (do 1551r.)⁴.

Od początku drugiej połowy XVI wieku, czyli od wyłączenia klucza tymbarskiego spod władzy wielkorządców królewskich, aż do czasu rozbiorów Polski Tymbark wraz z przyległymi do niego wsiami (Jasna, Podtopień, Stopnice Królewskie, Zamieście i Zawadka), jako klucz dzierżawny pozostawał w zarządzie starostów, którzy jednocześnie pełnili funkcję wójtów. Zaczęły wówczas powstawać folwarki, a starostowie zwiększali ciężary wobec swoich poddanych. Podczas gdy w pierwszej połowie XVI wieku pańszczyzna obowiązywała półtora dnia na tydzień, to w drugiej połowie tegoż wieku wzrosła do trzech dni, by w XVII wieku osiągnąć rozmiar od czterech do pięciu dni tygodniowo. Chłopi byli zmuszani także do dalekich wyjazdów, głównie do Wieliczki, w celu sprzedaży zboża. W tym okresie mieszkańcy miasta i przedmieść mieli mniejsze nadzieje ziemi niż okoliczni chłopi. Były to na ogół gospodarstwa o powierzchni 1-4 ha⁵.

Pod koniec pierwszej połowy XVI wieku przywilejem króla Zygmunta Starego wprowadzono w Tymbarku cotygodniowy targ i dwa jarmarki rocznie⁶. Mimo to Tymbark miał charakter bardziej wiejski niż miejski, a ludność utrzymywała się głównie z upraw zbóż, zwłaszcza owsa i żyta oraz w niewielkim stopniu pszenicy. Uprawiano także m.in. konopie, brukiew, groch, kapustę i rzepę. Ze zwierząt gospodarskich chowano bydło, owce i świnie. Ze względu na potrzebę sprzężaju niemal powszechnie utrzymywano woły i konie.

Głównym bogactwem Ziemi Tymbarskiej pozostawał las i jego wytwory. Z lasu pozyskiwano głównie miód, owoce leśne i drewno, z którego wyrabiano znakomite gonty, a z popiołu spalonych drzew wytwarzana saletrę, którą następnie przerabiano na proch strzelniczy.

Tymbark od chwili założenia aż do rozbiorów cechował się niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. W XVI wieku oprócz dobrze funkcjonującego

⁴ *Matricularum Regni Poloniae Sumaria*, t. 2, t. 3, oraz t. 4, T. Wierzbowski, Warszawa 1907.

⁵ *Lustracja województwa krakowskiego 1564 rak*, opracowanie J. Małecki.

⁶ Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego, t. 7, L 19, oraz t. 20.

młyna, w mieście pracowało tylko czterech rzemieślników. Zarówno potrzeby mieszczan (było ich wtedy około 150), jak i okolicznych chłopów były niewielkie, stąd i handel między nimi był znikomym. Miasto cieszyło się opieką króla tylko do połowy XVI wieku. Pod rządami starostów było traktowane niemal wyłącznie jako przedmiot wyzysku. Brakowało należytych starań o rozwój rzemiosła i handlu, co nie sprzyjało też wzrostowi liczby ludności. Pod koniec XVI wieku założono w Tymbarku szkołę parafialną i szpital. Pod względem wyznania i narodowości ludność miasta była w omawianym okresie niemal jednolita. Tylko na terenie browaru zamieszkiwała grupa ludności żydowskiej.

Miasto wraz przedmieściami oraz wsiami Jasna, Podtopień i Zawadka było jedną z mniejszych parafii (kilkuset wiernych) dekanatu Dobczyce. Reformacja szerząca się w państwach Europy Zachodniej i środkowej, także i w Polsce, nie znalazła podatnego gruntu na Ziemi Tymbarskiej.

Od 1551 do 1591 r. starostami Ziemi Tymbarskiej byli Mikołaj senior i Mikołaj junior Lubomirscy. Mikołaj Lubomirski junior w 1591 r. został burmistrzem Krakowa i w tymże roku przepisał starostwa tymbarskie swej żonie - Zofii Minockiej⁷.

Na początku XVII wieku dzierżawa tymbarska wróciła we władanie rodziny Lubomirskich. Starostą Ziemi Tymbarskiej został wtedy Joachim Lubomirski, a gdy zginął pod Smoleńskiem w 1610 r. starostwo tymbarskie przejął Stanisław Lubomirski - wojewoda krakowski, który władał nim do 1629 r.⁸

W tymże roku tenutę tymbarską przejął Stanisław Wyżycki - pułkownik husarskiej chorągwi królewskiej. Od 1640 r. dzierżawą zarządzał jego syn Stanisław - chorąży kijowski. Wdowa po Stanisławie Wyżyckim juniorze - Krystyna, przekazała dobra tymbarskie swemu zięciowi Stanisławowi Cetnerowi - chorążemu czernichowskiemu. Dobra te stały się następnie własnością jego syna Jana⁹.

W latach dwudziestych XVIII wieku (1724 r.) stanowisko starosty Ziemi Tymbarskiej objął Antoni Sebastian Dembowski, Władał nią jednak krótko, zaledwie do 1735 r., kiedy to został biskupem płockim i wrocławskimi¹⁰. Dobra tymbarskie odziedziczył jego syn Stefan Florian Dembowski, mający wówczas zaledwie siedem lat¹¹. Są podstawy, by przypuszczać, że na czas do osiągnięcia przez małoletniego starostę pełnoletności dobrami tymbarskimi zarządzał wójt Jan Kasprzycki,

⁷ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1883, t. 5.

⁸ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J.*, J. N. Bobrowicz, Lipsk 1840, t. 6, i t. 9.

⁹ *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. I.*, J. N. Bobrowicz, Lipsk 1840, t. 6, i t. 9.

¹⁰ J. Koceniak, *Antoni Sebastian Dembowski*, Warszawa 1906, s. 144, poczet szlachty biskup wrocławski i pomorski.

¹¹ Biblioteka Czartoryskich, rkps, nr 3808 IV.

bowiem występuje on na dokumencie z 1749 r.¹² Po Stefanie Florianie Dembowskim dzierżawcami Tymbarku byli jego synowie; Florian, Ignacy, Szczepan, Adam i Wincenty, którzy władali nim do 1804 r., kiedy to cała dzierżawa przeszła pod zarząd Szczepana Dembowskiego¹³.

W 1813 r. wszystkie królewskie, w tym tymbarska, przejęte zostały przez skarb cesarstwa austriackiego i włączone do dóbr rządowych (kameralnych)¹⁴. W 1830 r. dobra tymbarskie zostały sprzedane i pozostawały do końca II wojny światowej w prywatnych rękach.

Pod koniec XVIII wieku reaktywowano w Tymbarku samodzielny urząd wójta. Wiadomo, że kolejnymi wójtami Tymbarku byli wtedy: Maciej Malarz, Marcin Kopiel, Andrzej Kapturkiewicz, Wojciech Kopiel, Sebastian Kapturkiewicz, Antoni Macko i Łukasz Twardowski¹⁵.

W latach 1651-1652 Tymbark nawiedziła, nie po raz pierwszy zresztą, zaraza, która spowodowała ogromną śmiertelność jego mieszkańców, Wkrótce nieszczęścia dopełnił „potop” szwedzki. Straty zarówno w ludziach, jak i w gospodarce były ogromne. Proces odbudowy miasta i przynależnych do niego wsi był bardzo powolny. Aby zwiększyć siłę gospodarczą Tymbarku król Michał Korybut Wiśniowiecki dodał miastu do przywileju Zygmunta Starego z 1543 r, kolejne dwa jarmarki¹⁶.

W XVII i XVIII wieku na dzierżawę tymbarską, o powierzchni około 45 km², składały się: miasto Tymbark oraz wsie: Jasna, Podłopień, Słopnice Królewskie, Zamieście i Zawadka. Funkcjonowały wtedy dwa młyny, browar i trzy karczmy. Wytwarzano nadal gonty i bednarke, uprawiano rolę i chowano zwierzęta (w tym okresie najwięcej owiec)¹⁷.

Od końca XVII i przez cały wiek XVIII liczba mieszkańców Tymbarku oscylowała wokół czterystu i przewyższała pod tym względem sąsiednią Limanową¹⁸.

¹² Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. t. 7, t. 19, oraz t. 20.

¹³ Rodzina, *Herbarz szlachty polskiej*, t. 3, Lwów, 1857.

¹⁴ A. Kiełbcka, *Pozostałość aktowa po kameralnych urzędach gospodarczych w zachodniej części Galicji*, „Archeion” 1958, nr 31.

¹⁵ F. Leśniak, *Zarys dziejów Tymbarku do roku 1918* [w:] *Tymbark, szkice z dziejów miejscowości i okolic*.

¹⁶ Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. t. 7, t. 19, oraz t. 20.

¹⁷ E. Trzyma, *Królewskie województwa krakowskiego XVII w*, *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, 1962, I. 24.

¹⁸ Biblioteka Jagiellońska, rkps, nr 5357.

W okresie zaborów urzędy miejskie w Galicji obsadzone były z reguły przez Austriaków lub ziemczonych Czechów. W Tymbarku udało się takiej sytuacji uniknąć, chociaż życie społeczno-gospodarcze miasteczka i okolicznych wiosek niewiele się w tym czasie zmieniło. Zachowane zostały cotygodniowe targi i cztery jarmarki rocznie. Występowały podstawowe rzemiosła (szewstwo, kowalstwo, garbarstwo, krawiectwo, stolarstwo, gorzelnictwo, młynarstwo, szklarstwo itp.).

Z Tymbarku wywodzili się wybitni profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego: Franciszek Armiński, urodzony przed 1785 r. astronom, założyciel obserwatorium astronomicznego tegoż Uniwersytetu i Feliks Teodor Wisłocki, urodzony w 1815 r. - doktor medycyny i profesor okulistyki¹⁹.

Od 1813 r. Tymbarkiem zarządzał burmistrz, mający do pomocy dwóch radnych i pisarza. Kolejnymi burmistrzami byli²⁰: Joachim Kapturkiewicz (1813-1824), Franciszek Wendacz(1825-1827), Andrzej Steczowicz (1828-1832), Jan Macko (1834-1837), Antoni Zborowski (1837-1865), Jan Kapturkiewicz (1866-71), Wojciech Filipiak (1872-1887), Jan Steczowicz (1888-1902), Piotr Kapturkiewicz (1943-1914), a od 1915 r. Tomasz Urbański. Do 1849 r. Urząd miejski w Tymbarku podporządkowany był bezpośrednio cyrkułowi sądeckiemu.

Od 1855 r. Tymbark był siedzibą powiatu, ale wkrótce urząd ten przeniesiono do Skrzydłnej. Od 1867 r. Tymbark wraz z przyległymi wioskami wszedł w skład starostwa limanowskiego²¹.

Cesarz Józef II potwierdził w 1782 r. prawo odbywania cotygodniowych targów i czterech jarmarków rocznie. Podobny dokument wydał cesarz Franciszek II w 1797 r.²²

Rolnictwo Ziemi Tymbarskiej w XVIII i XIX w. stało na niskim poziomie. Chłopskie gospodarstwa rolne były na ogół bardzo rozdrobnione. Biedę galicyjską na wsi pogłębiały kryzysy ekonomiczne oraz inflacja i bezrobocie.

W pierwszym dwudziestoleciu po akcie uwłaszczenia chłopów nie zaobserwowano ożywienia gospodarczego ani w samym Tymbarku ani w jego okolicy. Nadto wielki pożar w 1852 r. zniszczył prawie 1/3 domów w mieście, dopiero począwszy od lat siedemdziesiątych XIX wieku zauważyć można powolny, chociaż wyraźny rozwój społeczno-gospodarczy, W 1873 r. powstała w Tymbarku (jako jedna

¹⁹ Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego. t. 7, t. 19, oraz t. 20.

²⁰ F. Leśniak, *Zarys dziejów Tymbarku do roku 1918*, [w:] *Tymbark, szkice z dziejów miejscowości i okolic*.

²¹ *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z Wielkim Kś. Krakowski*, opracowanie T. Pilat, Lwów 1890.

²² Dokumenty pergaminowe z 15 IX 1782 i 16 IX 1797, przechowywane w Szkole Podstawowej w Tymbarku.

z pierwszych w powiecie limanowskim) gminna kasa pożyczkowa. W tym samym roku w miasteczku uruchomiono urząd pocztowy, a wraz z oddaniem linii kolejowej Chabówka - Nowy Sącz w 1885 r. założono telegraf. Połączenie kolejowe umożliwiło wielu mieszkańcom Tymbarku i okolic wyjazdy (najczęściej do Budapesztu) w poszukiwaniu pracy. W 1900 r. założono wodociągi, a w 1905 r. powstała pierwsza spółdzielnia na Ziemi Tymbarskiej. Była to spółdzielnia oszczędnościowo-pożyczkowa. Pod koniec XIX wieku nastąpił masowy napływ do Tymbarku ludności żydowskiej²³.

U początku XX wieku nastąpił widoczny rozwój szkolnictwa powszechnego. W 1909 r. w szkole tymbarskiej były cztery klasy, a w 1914 pracowało w niej ośmiu nauczycieli. Przeciętny mieszkanin tymbarski odznaczał się w tym czasie raczej mentalnością chłopską, a tylko nieliczni (bogatsi) próbowali naśladować styl życia szlachty. Dominowała wyraźnie kultura ludowa. Ludność okoliczna należała do grupy etnograficznej Lachów Limanowskich. Mieszały się tutaj wpływy ludowej kultury Górali i ludności Pogórza.

Podczas I wojny światowej Tymbark był terenem przemarszu wojsk rosyjskich i austro-węgierskich. W okolicy zginęło wielu walczących żołnierzy. Koniec wojny przyniósł Galicji Zachodniej niepodległość,

W okresie międzywojennym z powodu małej liczby mieszkańców Tymbark utracił w 1934 r. prawa miejskie.

Przed II wojną światową w mieście i okolicy czynne były dwadzieścia dwa sklepy, cztery masarnie, a co drugi poniedziałek odbywały się jarmarki. Założona jeszcze w 1905 r. spółdzielnia oszczędnościowo-pożyczkowa początkowo nazywała się kasą Reiffeisena, a następnie kasą Stefczyka. Po 1945 r. zastąpiona została przez Bank Spółdzielczy powołany w celu gromadzenia oszczędności i udzielania kredytów swym członkom. W 1927 r. powstała Spółdzielnia Mleczarska. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych zorganizowano kółko rolnicze, a w 1936 r. utworzono Spółdzielnię Rolniczo-Spożywczą, przemianowaną w 1942 r. na Spółdzielnię Rolniczo-Handlową „Skiba”. Na bazie tej spółdzielni utworzono po II wojnie światowej Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”.

W 1935 r. założono z inicjatywy wielkiego społecznika i działacza ludowego, absolwenta studiów rolniczych Uniwersytetu Jagiellońskiego, wówczas nauczyciela Górskiej Szkoły Rolniczej w Łososinie Górnej, inż. Józefa Marka, najważniejszą dla rozwoju Tymbarku i okolic Podhalańską Spółdzielnię Owocarsko-Warzywniczą. Pod kierownictwem tego niestrudzonego człowieka opracowany został również kompleksowy program działania w zakresie ogrodnictwa, sadownictwa, szkółkarstwa oraz skupu, przechowywania i przetwarzania owoców i warzyw.

²³ Szymatyzm galicyjski za rok 1873, s. 513 oraz za rok 1855,

Spółdzielnia ta podniosła poziom kultury rolnej w okolicy i zapewniła pracę wielu osobom. Tymbark zawdzięcza jej zagospodarowanie południowego zbocza Zęzowa, zbudowanie dzielnicy mieszkaniowej oraz uruchomienie zespołu szkół średnich z internatem.

Jednym z podstawowych kierunków kształcenia w tej szkole było przetwórstwo owocowo-warzywne.

W pierwszym dwudziestoleciu istnienia Podhalańska Spółdzielnia Owocarsko-Warzywnicza przerabiała głównie jabłka i runo leśne, a po upaństwowieniu owoce jagodowe (porzeczka, zwłaszcza czarna, i w niewielkim stopniu agrest), wytwarzając znakomite soki.

Po 1945 r. w Tymbarku założono również Spółdzielnię Zdrowia, Spółdzielnię Obrotu Zwierzętami Rzeźnymi i Spółdzielnię Wyrobu Materiałów Budowlanych. Duża liczba utworzonych, głównie z inspiracji ruchu ludowego, i działających spółdzielni sprawiła, że Tymbark był uważany za miejscowość o najbardziej rozwiniętej spółdzielczości na południu Polski.

W 1947 r. przeprowadzono w Tymbarku elektryfikację. Duże znaczenie dla rozwoju tego regionu miał także działający tu tartak, zatrudniający ponad sto osób. Mimo rozwiniętego przemysłu i usług głównym źródłem utrzymania ludności gminy Tymbark było rolnictwo.

Do najcenniejszych zabytków tej ziemi należy kościół parafialny w Tymbarku pochodzący z pierwszej połowy XIX wieku (1824 r.), Z poprzedniego kościoła przeniesiono do obecnego sygnaturkę (XV w.), trzy dzwony (wielki z 1536 r., średni z 1562 r. i mały z 1662 r.) oraz kamienną chrzcielnicę z 1531 r. W przysiółku „Na Górach” znajduje się kaplica z początku XIX wieku.

Summary

Outline of History of Tymbark and Surrounding Villages

History of Tymbark is a typical example of many similar small towns established in southern area of Poland. As a royal town established in 1353 up till 16th century it was own and command by a Polish king. Later, till 1813, it was a headquarter of a small district. When the Tymbark properties were taken over by the Austrian authorities it was passed to private hands. In 1945 the well prospering Tymbark estate was nationalised, whereas the biggest plant - cooperative fruit and vegetables processing plant became state property.

At present commune Tymbark can be an example of best socio-economic practice.